

SALÁT GERGELY

(*Eötvös Loránd Tudományegyetem – Pázmány Péter Katolikus Egyetem*)

Sorskérdések és dilemmák

Mervay Mátyás: *A cserben hagyott hazafi. Zsidómentés a háborús Sanghajban.*
Budapest: Könyv Népe Kiadó, 2023. 158 oldal

Különleges világba és egy különleges ember életébe kalauzol el minket Mervay Mátyás fiatal sinológus-történész 2023 végén megjelent könyve. A címben említett hazafi nem más, mint a magyar zsidó Komor Pál, aki a XX. század első felében a sanghaji magyar kolónia egyik vezetője, számos jótékonyági akció megszervezője és támogatója volt, és aki a második világháború alatt több ezer európai zsidó menekültnek nyújtott segítséget. A világ pedig, amelyet a kötet bemutat, a soknyelvű, kevert kultúrájú, egyedi státuszú távol-keleti metropolisz, Sanghaj, amely ma is őrzi Kínán belüli sajátos helyzetét. A könyvben, bár nem Magyarországon játszódik, megjelennek a XX. századi magyar történelem nagy dilemmái, tragédiái és sorskérdései, és sok részletében – például a sanghaji magyarok közötti torzsalkodások bemutatásakor – XXI. századi önmagunkra ismerhetünk.

Sanghaj a XIX. század közepéig jelentéktelen kisváros volt, valódi története akkor kezdődött meg, amikor az első ópiumháborút követően a nyugati hatalmak rákényszerítették a kínai császárságot, hogy a Jangce torkolatához közel fekvő települést nyissa meg a külföldiek előtt. A behatolók koncessziós területeket kaptak itt, ahol saját törvényeik szerint élhettek, és saját szokásaik szerint rendezkedhettek be. A külföldi negyedek szigetszerűen emelkedtek ki a kínai városrészek tengeréből, és a gyors fejlődésnek induló város világok találkozóhelye lett. A XIX–XX. század fordulóján egy Kínában tevékenykedő amerikai misszionárius már így fogalmazott: „Ha a Jóisten meghagyja Sanghajt, akkor bocsánatot kell kérnie Szodomáért és Gomorráért” – vagyis hittérítői szemmel Sanghaj már ekkor a bűn városa volt, ahol sok alkalom adódott a könnyű pénzkeresetre és a még könnyedebb szórakozásra. Pedig az igazi virágkor csak az első világháború után kezdődött, amikor a város fejlődése új lendületet vett. A világ és Kína minden részéből áramlottak ide az üzletemberek, bankárok, kereskedők,

a máshol üldözött politikai aktivisták – nem véletlen, hogy itt alakult meg 1921-ben a Kínai Kommunista Párt –, a bolsevik hatalomátvétel elől menekülő orosz emigránsok, az orosz hadifogságból megszökő első világháborús veteránok, a művészek, kalandorok, bűnözők, világtutazók és misszionáriusok. Később európai zsidó menekültek is érkeztek. Sanghaj mindenkit befogadott, és gyorsan gazdagodott, csakúgy, mint lakói közül jó néhányan. A várost egyesek „Kelet Párizsaként”, „a Távols-Kelet Manhattanjeként”, mások a „Kelet bordélyháza-ként” emlegették, és nem véletlen, hogy Rejtő Jenő regényeiben is rendszeresen megjelenik. Jár itt Fülöp Jimmy, Tüskés Vanek és persze az Igazi Trebitsch, ez utóbbi történetesen valóban létezett személy – Trebitsch Ignácnak hívták –, és tényleg átélt pár kalandot Sanghajban. Az se véletlen, hogy az 1930–40-es évek híres-hírhedt budai mulatóját éppen Sanghajnak hívták.

Egy ilyen nemzetközi metropolisz természetesen elképzelhetetlen lett volna magyarok nélkül. Honfitársaink közül voltak, akik önszántukból jöttek ide egy jobb élet reményében, de a legnagyobb csoportot olyan első világháborús hadifoglyok alkották, akiknek szibériai táborokból sikerült megszabadulniuk, majd Kínán keresztül indultak haza, de valami miatt ott ragadtak. Sanghajban a két háború között 100–150 fős magyar kolónia élt, az észak-kínai Harbinban talán még nagyobb. A két világháború közti sanghaji magyarokról több információ van, őket ugyanis a Magyarország képviselőjét ellátó holland konzulátus akkurátusan nyilvántartásba vette, a holland iratok nagy része pedig később a Magyar Országos Levéltárba került. Emellett a magyarok közül jó néhányan a sanghaji elithez tartoztak, és tevékenységüknek a levéltári dokumentumokon kívül is maradt nyoma. Kiemelkedik közülük két építész, a magyar–szlovák Hudec (Hugyecz) László, aki több mint száz épületet tervezett Sanghajban – többek között a híres Park Hotelt –, valamint a gyöngyösi zsidó családba született Gonda Károly. Róluk sokáig teljesen megfeledkezett az utókor, hiszen Kínában 1949 után évtizedekig tilos volt foglalkozni bármivel, ami az ország fegyverkezeti közelmúltjához kötődött, a felszabadító mozgalmakat és az imperialisták gátlatait leszámítva, így Sanghaj története is tabunak számított. Magyarországon pedig nem illett foglalkozni az emigránsok munkásságával, és lehetőség sem lett volna Sanghajban kutatni. Az 1990-es években változott a helyzet, amikortól a kínai helytörténészek szenvedélyesen belevetették magukat saját közelmúltbeli történetük kutatásába, és Sanghaj nemzetközi múltja immár inkább büszkeségre, mint szégyenkezésre adott okot. Azóta komoly várostörténeti kutatások zajlanak, és ezeknek köszönhető a magyar építész munkásságának a felfedezése. Idővel aztán más sanghaji magyarok is a kutatók látóterébe kerültek. A 2010-es években a sanghaji magyar főkonzulátus is aktívan bekapcsolódott a város magyar emlékeinek a feltárásába, ennek eredményeiről tanúskodik a *Mi, sanghaji magyarok...* című 2022-es könyv. Az elmúlt évtized kutatásai hívták fel a figyelmet

Mervay Mátyás könyvének a főhősére, Komor Pálra is, aki a Magyarország Sanghaji Főkonzulátusa által – a Magyar Posta közreműködésével – a magyar–kínai diplomáciai kapcsolatfelvétel 70. évfordulójára kiadott „Sanghaj magyar ikonjai” című 2019-es bélyegíven már együtt szerepel Hudeccel és Gondával.

Komor Pál (a nemzetközi irodalomban Paul Komor), a „sanghaji Raoul Wallenberg” 1886-ban született Budapesten egy asszimilációra törekvő zsidó családban. Szüleivel az 1890-es években először Hongkongba költöztek, ahol betársultak Pál nagybátyjának egzotikus dísztárgyakat forgalmazó vállalkozásába, majd két év után Sanghajba települtek át. A Kuhn & Komor üzletek biztos anyagi bázist teremtettek a Komor gyerekek jövőjének megalapozásához. A budapesti kisgyermekkor után Komor Pál Sanghaj britek és amerikaiak által dominált International Settlementjében nőtt fel, és itt vette el feleségül 1915-ben Adèle Rogalskyt, egy oroszországi zsidó család lányát. 1924-ben feleségével és két gyerekével evangélikus hitre tért a sanghaji német templomban, de ettől még a későbbi magyarországi zsidótörvények hatálya alól nem mentesült.

A Komor családra mindig is jellemző volt a jótékonykodás. Amikor híre jött, hogy számos osztrák–magyar katona került szibériai fogolytáborba, Pál nagybátyja segélyalapot hozott létre, amely csomagokat és pénzadományokat küldött a hadifoglyoknak, azoknak pedig, akiknek sikerült eljutniuk Sanghajba, szállást, ellátást biztosítottak, és segítettek nekik hazatérni vagy új életet kezdeni. Hudec Lászlót, a leendő sztárépítésszt is a Komor család fogadta be. Mivel osztrák–magyar állampolgárként „ellenséges alattvalóknak” számítottak, Komort, szüleit és testvéreit 1919-ben a brit hatóságok kiutasították Sanghajból, ekkor Pál családja egy időre kettészakadt, mert felesége és kisgyereke Kínában maradhatott, míg a többieket Németországba szállították. A háború után a kiutasításnak nem volt más oka, mint hogy a konkurencia szerette volna megszerezni az elűzött német és osztrák–magyar polgárok praxisát, ügyfélkörét, üzletét, és erre az eltávolításukkal nyílt a legjobb lehetőség. 1920-ban azonban Komor Pálnak sikerült visszatérnie igazi otthonába, Sanghajba.

Az oroszországi táborokból szabaduló magyar hadifoglyok nagy részét 1920–1922 között a Magyar Vöröskereszt Misszió szállította haza nagy nehézségek és hosszadalmas szervezőmunka árán. Komor Pál kulcsszerepet játszott ebben, mivel összekötőként szolgált az idegen nyelvet nem beszélő, sokszor semmiféle igazolvánnyal nem rendelkező magyar katonák és a Kínában Magyarország képviselőjét ellátó holland főkonzulátus között. Segítségre a vöröskeresztes akció lezárultával is szükség volt, mivel sok magyar lemaradt a transzportokról, így Komor 1924-ben megalapította a Magyar Segélyalapot. Ez több tucat rászoruló támogatott kölcsönrel, munkalehetőségek közvetítésével vagy a hatóságok előtti jóállással.

A holland konzulátus és a sanghaji magyar kolónia tagjai petícióban kérték a magyar kormánytól, hogy a köztiszteletben álló, humanitárius munkáját mindig teljesen ingyen, szabadidejében végző Komort nevezze ki tiszteletbeli konzulnak, így intézményesítve és egyszerűsítve tevékenységét. A kinevezés magyar részről nagy nehezen meg is történt, de mivel a – kínai ügyekben teljes érdektelenséget mutató – budapesti kormányzat nem teljesítette a kínaiak egyetlen feltételét, egy egyenrangú kapcsolatokat rögzítő államközi szerződés megkötését, a megbízást a nankingi kormányzat nem hagyta jóvá. Így Komor hivatalosan soha nem töltötte be a pozíciót, ennek ellenére az általa támogatott menekültek gyakran tiszteletbeli konzulként emlegették, és ezt követi a kellemetlen epizódokra szívesen fátylat borító mai emlékezetpolitika is. Végül jóval később, a második világháború utolsó éveiben a Komorral igencsak ellentmondásos kapcsolatot ápoló Hudec László személyében lett magyar konzul Sanghajban, őt a japánokkal kollaboráló Wang Jingwei-kormányzathoz akkreditálták.

A kudarc ellenére Komor folytatta a jótékonyt, 1932-ben például az ottani áradásoktól sújtott harbini magyar kolónia számára szervezett gyűjtést. Igazán azonban a zsidó menekülteket segítő önkéntes munkájával írta be magát a második világháború nagy embermentőinek a névsorába. Az 1930-as évek második felétől egyre több zsidó menekült a nácik elől Sanghajba, az ő segítségükre jött létre Victor Sassoon brit állampolgárságú iraki zsidó mágnás támogatásával, Komor Pál vezetésével az 1938–1943 között működő Nemzetközi Bizottság (International Committee), amelyet a kortársak csak Komor Committee-ként emlegettek. Komor és bizottsága élelemmel, lakhatással, jogi segítségnyújtással, munkával és a legkülönbözőbb egyéb módokon támogatta a rászorulókat. Felállították a Tejalapot (Milk Fund), amely tejhez juttatta a nehéz sorsú európai kisgyerekeket, igazolványokat állítottak ki („Komor Pass”), amelyet a sanghaji ügyekben érdekelt valamennyi ország hatósága elfogadott, és amely nélkülözhetetlen volt az érintettek túléléséhez. Sanghaj összesen húsz-ezer közép- és kelet-európai zsidónak nyújtott menedéket, közülük több ezernek segített Komor és bizottsága. Komort 1942-ben a megszálló japán hatóságok letartóztatták, azzal vádolva őt, hogy a briteknek kémkedik. Ezzel humanitárius tevékenysége is ellehetetlenült. A háború végén már szabadlábban volt, és végül 1948-ban, ötven ott töltött év után hagyta el az ekkor polgárháború dúlta Kínát. Az Egyesült Államokban telepedett le, ahol 1973-as haláláig visszavonultan élt.

Ahogy a többi sanghaji magyar, Komor Pál neve is hosszú időre feledésbe merült, csak a 2000-es években hívta fel rá amerikai, kínai és magyar történészek figyelmét Vámos Péter sinológus-történész. Ennek nyomán 2013-ban a Peace Hotelben fotókiállítás nyílt Komor Pálról és a Nemzetközi Bizottságról, amelynek irodája a szálloda egyik szobájában volt. 2014-ben Komor Pál munkásságát megörökítő emléktáblát avattak a városban, és ugyanebben az évben a Budapesti Történeti Múzeum rendezett időszaki kiállítást *Menekülés Sang-*

hajba címmel, amely Komor életével és tevékenységével is foglalkozott. Könyv azonban mind ez ideig nem jelent meg róla, *A cserben hagyott hazafi* az első ilyen kötet – és reméljük, nem az utolsó.

Mervay Mátyás munkája nem hagyományos monográfia vagy életrajz. A kínai Tianjin város Nankai Egyetemén történész mesterdiplomát szerzett, jelenleg a New York-i Egyetemen doktori tanulmányokat végző szerző hatalmas kutatómunkát végzett. Feldolgozott kínai, magyar, amerikai, holland és brit levéltári anyagokat, áttanulmányozta a korabeli sanghaji sajtót, *oral history* interjúkat hallgatott, beszélgetett Komor unokájával, elolvasta a korabeli magyar utazók útleírásait, és természetesen elsődleges és másodlagos források alapján behatóan megismerte Kína és Sanghaj korabeli történetét, politikai, társadalmi és gazdasági helyzetét. Az összegyűjtött anyagot azonban nem tudományos értekezésben adta közzé – remélhetőleg előbb-utóbb erre is sor kerül –, talán túl fontosnak és érdekesnek találta a témát ahhoz, hogy hagyja „elsüllyedni” egy néhány tucat ember által olvasott, kiterjedt jegyzetapparátussal és irodalomjegyzékkel ellátott, de kevésbé olvasmányos szakkönyvben.

A cserben hagyott hazafi ehelyett egy magyar kutatók körében alig ismert műfajban íródott, *nonfiction*, azaz tényirodalmi munka, amely tartalmában nem, de formájában néhol a posztmodern fikciós irodalomhoz áll közel. A fejezetek nem időrendben követik egymást, hanem úgy ugrálunk Komor életének csomópontjai között, mint egy mai Netflix-sorozatban. Az egyes részek és alfejezetek különböző stílusban és műfajban íródtak: van köztük párbeszédésített elbeszélés, egyes szám első személyben írt naplószerűség, személyes és félhivatalos levél, objektív történelmi tényismertetés stb. – és mindezek sűrűn váltogatják egymást, a szöveg néhány oldalanként nézőpontot és elbeszélésmódot vált. Maga a szerző, aki igen színesen és gördülékenyen fogalmaz, utal rá, hogy könyvével akár filmes feldolgozásokat is inspirálni szeretne (Dénes Gábor filmrendező 2014-ben cikkeiben utalt rá, hogy foglalkoztatja egy Komor-film gondolata). A szerkesztési módnak köszönhetően valóban filmszerűen peregnek az olvasó szeme előtt az események. Mindez nem megnehezíti, hanem megkönnyíti az olvasást, a történet – megfelelő ütemben – hol felgyorsul, hol lelassul, a gyakori néző- és időpontváltások mindig meglepetéssel szolgálnak, így végig fenntartják az olvasó figyelmét. A sokféle színes mozaikdarabból végül nagyjából összeáll a kép Komor Pálról, bár mint egy jó sorozatban, nincs minden szál elvarrva. A filmszerű történetvezetés nem jelenti a hitelesség hiányát, néhány – személyes beszámolók alapján rekonstruálni próbált – párbeszédén kívül a könyvben nincsenek fiktív elemek, minden rész elsődleges forrásokra épül. Az eredeti szövegeket, idézeteket, hivatalos iratokat a szerző annyira írja csak át, hogy ne okozzon nehézséget az olvasásuk.

A könyv nem törekszik Komor Pál egész élettörténetének a bemutatására, inkább felvillant néhány fontosabb epizódot, amelyben jól megjelenik a főhős

személyisége, illetve azok a problémák és dilemmák, amelyekkel szembesülnie kellett. Komor, minden jó szándéka ellenére, részben saját makacs természetének is köszönhetően, gyakran szembekerült egyrészt a többi sanghaji magyarral, másrészt a konkurens jótékonyági szervezetek vezetőivel. Különösen a bürokratikus és korrupt Committee for the Assistance of European Jewish (CFA) elnevezésű nemzetközi szerveződéssel gyűlt meg a baja, akik a gyors és hatékony problémamegoldásra törekvő Komorban komoly versenytársat láttak, és akik ezért igyekeztek a Komor-bizottságot ellehetetleníteni. A könyv utal a Komor és Hudec közötti ellentétre is, amely végigkísérte a két magyar sanghaji éveit. Míg az első világháború végén Hudecnek a Komor család adott menedéket, később Komor gyakran bírálta az építész, amiért a magyar és csehszlovák identitása között lavírozott (Komor szerint Hudec mindig éppen annak vallotta magát, ami hasznosabbnak tűnt), végül aztán a magyarországi zsidótörvények nyomán az eredetileg is keresztény Hudec átvette a sanghaji magyar közösség vezetését a zsidó származású Komortól, és még konzulnak is kinevezték, ami Komornak korábban nem sikerült. Komor élete végéig őrizte magyar identitását – vasárnapokon és ünnepnapokon kertjében felhúzta a magyar lobogót, és ikonikussá vált az a fényképe, amely Sanghajban bugaci pásztorviseletben ábrázolja –, emellett rengeteget segített honfitársainak, ennek ellenére idővel még magyar állampolgárságát is elvesztette. A történelem nem volt kegyes hozzá: az első világháború után az angolok internálták, és ekkor csaknem egy évet nyomorúságos körülmények között kellett eltöltenie Németországban, majd a japánok tartóztatták le, végül a polgárháború és a közelgő kommunista hatalomátvétel miatt volt kénytelen menekülni Sanghajból, ismét csak egy idegen országba, hiszen gyerekkori hazájába sem jöhetett. A könyvben megszólal olyan szemtanú, aki Komort szent embernek nevezi, ugyanakkor az is kiderül, hogy nem volt hibátlan: nehezen kötött kompromisszumot, és komoly tévedései is voltak, például lekicsinyelte az európai zsidóságra leselkedő veszélyt. Hús-vér ember volt tehát.

A mozaikszerű szerkesztésnek köszönhetően a könyv számos fehér foltot hagy Komor életében: alig esik szó például a japán fogságban töltött időszakról, a főszereplő Amerikában töltött utolsó negyed évszázadról, és az embermentő munka részletei sincsenek kifejtve – ezek majd a remélhetőleg elkészülő Komor-monográfiában fognak szerepelni. Mervay Mátyás sodró lendületű, egy szuszra elolvasható könyve sok információt átad, de leginkább arra törekszik, hogy felhívja a figyelmünket egy tipikus XX. századi hős – a történelmi fejleményeknek kiszolgáltató, nehéz természetű, sokszor sértődékeny, utólag feleslegesnek tűnő konfliktusokat is felvállaló, de a rászorulókat segítése iránti elkötelezettségét mindvégig megőrző ember – életére és tevékenységére. „Ha a könyv letételekor az olvasó azon kapja magát, hogy több kérdése van, mint annak felvételekor, azt hiszem, elértem a célomat” – írja a szerző a bevezető fejezetben. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy ez sikerült neki.